

ОСНОВАНИЕТО ЗА НИЩОЖНОСТ ПРИ СДЕЛКИ ВЪРХУ НЕОТКРИТИ НАСЛЕДСТВА¹

Александър Кацарски²

Член 26, ал. 1 ЗЗД обявява договорите върху неоткрити наследства за нищожни, което по силата на чл. 44 ЗЗД се отнася поначало и за едностранните сделки върху неоткрити наследства. Това налага изясняване на основаниято, което предизвиква нищожността на тази категория сделки – неговото съдържание и същност (включително и дали е самостоятелно основание за нищожност или е проявление на друго основание за нищожност, формулирано в чл. 26 ЗЗД), както и случаите в които то не проявява своя ефект, т. е. сделката, макар и върху неоткрито наследство, не е нищожна на това основание.

1. От редакцията на чл. 26, ал. 1 ЗЗД следва, че нищожни са сделките, чиито правни последици се отнасят до неоткрити наследства. За да се определи какво означава това, а оттам и съдържанието на основаниято за нищожност, трябва да се изясни какво се разбира под неоткрито наследство. Наследство е съвкупността от правата и задълженията, принадлежали на наследодателя, които в момента на смъртта му (откриването на наследството) преминават върху неговите наследници. Поради това определянето на наследството в чл. 26, ал. 1 ЗЗД като неоткрито изглежда вътрешно противоречиво. До смъртта на носителя си съвкупността от права и задължения представлява имущество и става наследство едва след смъртта му, т. е. след откриването на наследството. Наследството не може да бъде неоткрито, тъй като откриването му е началният момент на съществуването на съответното имущество именно като наследство. Използвайки израза „неоткрити наследства“, за да очертае определена категория нищожни сделки, законът има предвид сделки, насочени към правни последици, които ще се проявят в съответната съвкупност от права и задължения, след като тя стане наследство (иначе би било излишно да се говори за наследство), но които сделки са извършени, т. е. правните им последици са проектирани преди откриване на наследството (в това е смисълът на определението „неоткрито“).

Член 26, ал. 1 ЗЗД обявява за нищожни сделки, чиито правни последици настъпват в определен момент след извършването им – откриването на съответното наследство, и се проявяват в наследството, от откриването на което е обусловено настъпването им. Иначе сделка, чието правно действие настъпва

¹ //Съвременно право 1996/6.

² ЮФ на СУ „Св. Климент Охридски“.

едва с откриване на дадено наследство, не е нищожна само поради наличието на такъв модалитет³, защото нищожността се свързва не само с настъпването на правните последици при откриването на наследството, а и с въздействието им върху това наследство.

2. Правните последици, уговорени преди откриването на наследството, следва да го засягат след откриването му по определен начин, за да бъде сделка върху неоткрито наследство. Сделката може да въздейства върху съвкупността, представляваща наследството, като цяло – това безспорно е сделка върху неоткрито наследство, защото попада под буквалния текст на чл. 26, ал. 1 ЗЗД. Нищожни като сделки върху неоткрито наследство са и тези, отнасящи се до отделни елементи от наследството. Член 26, ал. 1 ЗЗД говори за наследство. Легалното използване на термина в ЗЗД (и особено в Закона за наследството (ЗН)) показва, че въпреки отделни случаи, когато законът разбира под наследство придобиване както на имуществото на наследодателя като съвкупност, така и на отделни елементи от него, поначало законът ясно различава придобиването на наследство от придобиването на завет, т. е. на отделно имуществено право⁴. Изразът „върху неоткрито наследство“ обаче следва да се схваща в случая като отнасящ се за сделките, засягащи както съвкупността като цяло, така и отделни елементи от нея. Няма причина в самата редакция на текста на разпоредбата, която да ограничава смисъла ѝ само до сделки с цялата съвкупност (известно основание за подобно ограничаване би имало, ако беше използван предлогът „за“ или особено „с“). Това съображение се потвърждава от обстоятелството, че ако нищожността се разпростре само върху сделки, засягащи само съвкупността в цялост, а не и отделни нейни елементи, забраната за подобни сделки би била лесно преодолима посредством сделки относно отделните елементи от съвкупността – всички, или което е по-лесно постижимо – най-ценните от гледна точка на страните по конкретната сделка. По-тясното схващане, според което сделки, засягащи отделни елементи от наследството, не попадат под основанието за нищожност, би обезсмислило забраната на чл. 26, ал. 1 ЗЗД. Ето защо обявени за нищожни като сделки върху неоткрито наследство са сделките с правни последици, насочени както към цялата съвкупност, така и към отделни елементи от нея.

3. Сделки върху неоткрити наследства са и тези, които засягат непосредствено самото право на наследяване, респективно на придобиване на отделни права от наследството (съществуването на последното следва от препращането на чл. 22, ал. 2 ЗН относно придобиването на завети към придобиване на наследство

³ Например сделка, чиято изискуемост настъпва със смъртта на едно трето лице – обикновено наследодател на длъжника.

⁴ Чл. 48–54 ЗН, които регулират придобиването (приемане и отказ) на наследство, се прилагат и за придобиването на завети, т. е. на отделни имуществени права, по силата на изрично препращане, съдържащо се в чл. 22, ал. 2 ЗН.

во)⁵. Това се дължи на идентични съображения за сделките с двете категории права, тъй като те се състоят във възможност за придобиване на съвкупност или елементи от нея, които, ако бяха непосредствено засегнати от съответната сделка, биха я превърнали безспорно в сделка върху неоткрито наследство.

На първо място, от тази категория са сделките, с които се упражнява по определен начин бъдещото право на наследяване – приемане или отказ от наследство, респективно от завет⁶. Приемането на наследство или завет е сделка, насочена към придобиване на имуществената съвкупност – наследството, или отделни елементи от нея, и в този смисъл правните й последици засягат наследство, което към момента на извършването й не е открито. Отказът от неоткрито наследство ще осуети правни последици, които иначе биха настъпили – възникване на правото за наследяване за определено лице, вместо което то възниква за друго лице или лица, като им осигурява още преди откриването на наследството възможност да го придобият. Ето защо, макар и с непосредствено въздействие по отношение правото на наследяване, отказът засяга и самото наследство, респективно съответни елементи от него при завет.

Подобен на отказа е случаят, когато със сделката се учредява, прехвърля право на наследяване или се внасят изменения в него. Тъй като правото на наследяване се състои във възможността чрез едностранно волеизявление – приемане на наследството, да се придобие имуществена съвкупност или отделни елементи от нея, чрез тези сделки се създава предпоставка за извършване на същото въздействие върху наследството. Доколкото въздействието е неизбежен резултат от уговореното непритезателно право, настъпването му зависи само от съответната страна по сделката. При възприетата в нашето законодателство система на приемането, за да се изключи настъпването на правни последици, засягащи наследството, но уговорени преди откриването му, нищожни са и сделките, непосредствено въздействащи върху правото на наследяване, тъй като дават възможност да се придобие непритезателно право, чрез което да се предизвикат промени в наследството, уговорени преди откриването му посредством съдържанието на това право.

4. Сключената преди откриването на наследството сделка може да е предварителен договор, който задължава едната или двете страни да извършат сделка върху неоткритото все още наследство. Възможно е предварителният дого-

⁵ По предшестващия Закон за наследството такъв проблем не съществува, ако възприетата за придобиване на наследството система на отказа се тълкува като придобиване на наследството в момента на откриването му, съчетано с право на отказ, което се погасява с приемане на наследството.

⁶ Възприетият по-нататък възглед за правото на наследяване като непритезателно право (така и А. С. Право на Наследяване, „Държава и право“, 1990 (12 с. 23 и сл.) може да се съчетае и с виждането, че само приемането на наследството е упражняване на това право, а отказът – едностранно волеизявление за отказ от него.

вор да предви
наследството⁷
насочен към н
чателният дог
случай предва
неоткрито нас
защото предви
наследството)
на наследство
да предизвика
дено (ако беш
женото му дей
случай е необ
чл. 19, ал. 3 З
Да се счита за
се преодолее
телно действи
облагата, очак
окончателен д

5. Без з
ляр на имуще
не е⁸. Схващ
да бъде нищо
ЗЗД, не се сп
ал. 1 ЗЗД не г
на по сделкат
аналогичната
свързва нищ
лице). Няма
на такова изк
ратното стан
на назначава

⁷ Предви
временастъпва
откриването на
развият именн

⁸ Това е г
Коментар на ЗЗ

⁹ Не се сч
Т. Гражданско г
недействителни

вор да предвижда сделката да се извърши както преди, така и след откриване на наследството⁷. В първия случай предварителният договор е нищожен, защото е насочен към недопустима от закона сделка (самите страни са предвидили окончателният договор да бъде сделка върху неоткрито наследство). И във втория случай предварителният договор е нищожен, тъй като самият той е сделка върху неоткрито наследство (той не е нищожен като насочен към недопустима сделка, защото предвижда сключването на окончателен договор едва след откриване на наследството). Той обаче създава за съответната страна още преди откриване на наследството непритезателно право, чрез което тя след откриването му може да предизвика уговорените преди това последици в него, т. е. макар и опосредено (ако беше сключен направо окончателен договор, за проявление на отложено му действие би било достатъчно откриването на наследството, а в този случай е необходимо извършване на съответната сделка или производство по чл. 19, ал. 3 ЗЗД) е насочен към въздействие в неоткрито все още наследство. Да се счита за допустим такъв предварителен договор означава твърде лесно да се преодолее забраната за сделки върху неоткрито наследство – чрез допълнително действие след откриването му. Това се улеснява и от обстоятелството, че облагата, очаквана от сделката, независимо дали е сключен предварителен или окончателен договор, е една и съща и ще се получи едва след откриването му.

5. Без значение е кои са страните по сделката – дали едната от тях е титуляр на имуществената съвкупност – бъдещо наследство, или нито една от тях не е⁸. Схващането, че и сделка, сключена от евентуалния наследодател, може да бъде нищожна, тъй като е върху неоткрито наследство при сега действащия ЗЗД, не се споделя от доктрината, но се възприема в практиката на ВС⁹. Член 26, ал. 1 ЗЗД не предвижда изрично изключение от нищожността, в случай че страна по сделката е самият титуляр на имуществената съвкупност (за разлика от аналогичната разпоредба на Германския граждански законник – пар. 312, която свързва нищожността само с договори относно наследство на още живо трето лице). Няма нормативно основание за подобно изключение. А и възприемането на такова изключение не води до различен тълкувателен резултат, тъй като обратното становище се свързва със схващането за договорната недопустимост на назначаване на наследник или заветник (то се извежда от ЗН, въпреки че в

⁷ Предвид обстоятелството, че смъртта е бъдещо и сигурно събитие, но с неизвестно временастъпване, когато предварителният договор предвижда сделката да се сключи преди откриването на наследството, възможно е отношенията по предварителния договор да не се развият именно по този начин.

⁸ Това е господстващото становище на доктрината по отменения ЗЗД – Н. М., Д. Л., Л. Ф.. Коментар на ЗЗД, т. 1, С, 1924, с. 56; и Д. Т. Коментар върху ЗЗД, т. 1, С, 1929, с. 169.

⁹ Не се считат за сделки върху неоткрито наследство извършените от наследодателя – В. Т. Гражданско право на НРБ. Обща част, д. II, С, 1973, с. 285; О. Герджиков. Конфискацията при недействителните сделки. С, 1988, с. 20. Обратно – р. Хз 1173–75–1 г. о. – Сб., с. 86).

настоящия няма такава ясна и категорична разпоредба, каквато е чл. 1, ал. 1 от предходния).

Когато евентуалният наследодател не е страна по сделката, възможно е както едната или двете страни да придобиват качеството на наследник, респективно заветник, при откриване на наследството, така и нито една от тях да не придобива това качество, разчитайки, че ще придобие имуществената съвкупност или съответния елемент от нея въз основа на вече извършено или възнамерявано прехвърляне от наследника, респективно заветника. Когато тази прехвърлителна сделка е също извършена преди откриване на наследството, с откриването му ще се проявят направо правните последици на другата сделка, т. е. те се отнасят до неоткрито по време на проектирането им наследство. Когато прехвърлителната сделка следва откриването на наследството, другата е с отложено действие – не само след откриване на наследството, но и след извършване на прехвърлителната сделка. И в тези случаи сделката е върху неоткрито наследство, защото правните ѝ последици, уговорени предварително, ще настъпят след откриване на наследството – не в същия, а в по-късен момент. Без значение е дали страната е пряко (разчита на свое бъдещо качество на наследник или заветник) или непряко (разчита на бъдещото качество на наследник или заветник на друго лице) свързана с наследството. При липсата на каквито и да било нормативни ограничения в тази насока (те трудно биха могли да се изведат от израза наследство в смисъл, че някоя от страните трябва да се отнася към имуществената съвкупност като наследодател или наследник) налице е сделка върху неоткрито наследство, винаги когато се предвиждат правни последици, които след откриване на наследството засягат него или елементи от него¹⁰.

6. Правото установява изключения от изричната нищожност на сделките върху неоткрито наследство. Като ги урежда изрично, съответният закон ги допуска, защото без изрична уредба те биха били нищожни като сделки върху неоткрито наследство. Такива са завещателните разпореждания – общи и частни, актовете, с които се отменя завещание или се признава недостоеен за достоен да наследява, както и приживната делба (делба-дарение и делба-завещание). Всички те са сделки, уредени в ЗН, имащи за една страна наследодателя, и в преобладаващата си част (с изключение на делбата дарение) – едностранни сделки с насоченост към неоткрито наследство като част от същественото им съдържание (*essentialia negotii*). Тъй като, съгласно чл. 44 ЗЗД, едностранните сделки пораждат правни последици, само ако това е изрично нормативно предвидено, забраната на сделки върху неоткрито наследство има практически смисъл само при договорите. Дори тя да не съществуваше, правни последици щяха да пораждат единствено пак из-

¹⁰ Така § 312 от Германския граждански законник, който предвижда, че не е необходимо страна по сделката да е наследник по закон или наследник въобще.

рично уреден
понастоящем

Препят
ржава измене
ля, да се изв
да било пра
наследяванет
решени сдел
които наслед
допустима с
ху бъдещото
в определен

Не са вт
телни, но не
наследство,
ри), с които
че ненаследо
права. Тъй
погасяват съ
която чл. 26,
дателя след
определя от
разпоредба
на наследств
кръга от пра
т.е. тя предп
ал. 1 ЗЗД не
елементи от

Не са с
лен наследн
че ненаследо
тъй като съ
съглашени
задължение
наследство
с тях се внас

7. Осн
се състои в

¹¹ Така п
завещава едно

рично уредените едностранни сделки върху неоткрито наследство (явяващи се понастоящем и изрични изключения от забраната).

Препятствайки сделките върху неоткрито наследство, законодателят осигурява измененията в наследството, предприети от други лица, освен наследодателя, да се извършват само чрез сделки след откриването, без да има каквато и да било правна обвързаност за извършването им преди това, а промените в наследяването, предизвикани от наследодателя, да стават само чрез изрично разрешени сделки. Нищожни като сделки върху неоткрито наследство са и тези, с които наследодателят поема задължение за извършване или неизвършване на допустима сделка върху неоткритото наследство, тъй като те въздействат върху бъдещото наследство – осигуряват или изменение в него, или запазването му в определено състояние¹¹.

Не са въобще сделки върху неоткрито наследство и поради това са действителни, но не като изключение от нищожността на сделките върху неоткрито наследство, съглашения (самостоятелни договори или уговорки в други договори), с които титулярът – бъдещ наследодател, уговаря да бъдат наследими иначе ненаследими права или, обратното, да не бъдат наследими иначе наследими права. Тъй като наследството се състои от права и задължения, които не се погасяват със смъртта на наследодателя, за да се установи съвкупността, върху която чл. 26, ал. 1 ЗЗД не допуска да се въздейства, от имуществото на наследодателя следва да отпаднат тези, които се погасяват със смъртта му. Това се определя от естеството на правата или задълженията, съответна нормативна разпоредба или волята на страните, която в последния случай определя състава на наследството. Сделката върху неоткрито наследство предполага въздействие в кръга от права и задължения, които ще останат след смъртта на наследодателя, т.е. тя предпоставя решаването на въпроса за наследимостта, и затова чл. 26, ал. 1 ЗЗД не се отнася до уговарянето на наследимост или ненаследимост на елементи от наследството от страна на техния носител.

Не са сделки върху неоткрито наследство и съглашенията, с които евентуален наследник уговаря с насрещната страна на наследодателя да изпълни иначе ненаследимо задължение или да му бъде изпълнено ненаследимо вземане, тъй като съответното право и задължение не са част от наследството. Обратно, съглашенията, с които на евентуален наследник предварително бъде опростено задължение от състава на наследството или той опрости вземане от състава от наследството, са нищожни като договори върху неоткрито наследство, защото с тях се внася промяна в състава на бъдещото наследство.

7. Основанието за нищожност при сделките върху неоткрити наследства се състои в противоречие на съдържанието на сделката с императивното пра-

¹¹ Така р. № 1173–75–1 г. о. – Сб., с. 86, според което договорът, постановяващ да не се завещава едно вземане, е нищожен като сделка върху неоткрито наследство.

вило на чл. 26, ал. 1 ЗЗД. В случая сами по себе си правните последици на сделката не са недопустими и тяхната недопустимост не е обусловена от страните по нея. Онова, което води до противоречие на проектираните правни последици с императивната разпоредба, е тяхната насоченост към бъдещото наследство и уговореното им временастъпване – след неговото откриване, т. е. отделни елементи от съдържанието на сделката, чиято недопустимост обаче се отразява върху действителността на цялата сделка.

Макар и формулирано наред със самостоятелни основания за нищожност – противоречие на закона или морала и заобикаляне на закона, това основание не е самостоятелно от гледна точка на степента на абстракция, използвана от законодателя в чл. 26, ал. 1 ЗЗД, а е проявление на друго – противоречието на закона. Противоречието на закона като основание за нищожност е абстракция, която не се изчерпва със себе си, а се проявява в несъответствие между сделка и друга императивна норма. Независимо от възможни нравствени съображения на законодателя, противоречието е със закона, а не с морала, защото именно правна, а не нравствена норма не допуска сделка със съответното съдържание.

8. Сделка върху неоткрито наследство и нищожна на това основание е всяка сделка, сключена преди откриване на наследството и насочена към изменения в него след откриването му или даваща възможност на страните да предизвикат такива изменения чрез създаване за тях на съответно субективно непритезателно право, независимо от връзката на страните с наследството. Това основание за нищожност се явява конкретно проявление на противоречието на закона по чл. 26, ал. 1 ЗЗД и от него са изрично установени изключения за отделни категории сделки (повечето едностранни сделки с насоченост към неоткрито наследство като част от същественото им съдържание).